

De improviserende planner: Inspiratie voor nieuwe competenties binnen gedeelde stadsontwikkeling – Beitske Boonstra

Als de deeltrend in onze samenleving één ding voor onze professie tot gevolg heeft, is het dat de aansturing van ruimtelijke processen steeds onduidelijker en diffuser wordt. Algoritmes, big en open data en sensoren in de leefomgeving maken dat sturing pas in real time, op lokaal niveau en door persoonlijk gebruik vorm en inhoud krijgt. Daarnaast vindt in toenemende mate sturing plaats vanuit persoonlijke drijfveren en lokale belangen middels buurt- of dorpscoöperaties, burgerinitiatieven, wijkondernemingen etc..

De traditionele ruimtelijke professional die, ondersteund door technische vaardigheden en gebiedsanalyse, ruimtelijke doelen stelt en deze middels een procesontwerp en procedurele kennis realiseert, wordt zodoende aan twee kanten ingehaald: een deel van zijn/haar expertise raakt gedigitaliseerd, het aantal actoren dat – bewust en onbewust – een rol speelt in ruimtelijke processen groeit, en de uitkomst van hun complexe interacties lijden steeds tot ongewisse en onvoorziene ruimtelijke uitkomsten.

Dit paper stelt dat als de ruimtelijk professional in deze complexe en veranderende wereld een zinvolle rol wil kunnen (blijven) spelen, hij/zij zich moet richten op het creëren van consistentie tussen een veelvoud van ruimtelijke processen en initiatieven. Intuïtief, adaptief en improviserend handelen speelt daarbij een grote rol. Ter inspiratie, en als eerste verkenning van hoe dit handelen er uit zou kunnen zien, verkent dit paper drie improvisatietechnieken: *kinesthesia*, *embodiment* en *attunement*. Daarmee hoopt dit paper bij te kunnen dragen aan de discussie over nieuwe vaardigheden voor ruimtelijke professionals binnen hedendaagse gedeelde stadsontwikkeling.

De improviserende planner

Inspiratie voor nieuwe competenties binnen gedeelde stadsontwikkeling

Beitske Boonstra

Stellingen

1. De opkomst van gedeelde stadsontwikkeling vraagt om een nieuwe rol van planners gericht op het scheppen van consistentie tussen een veelvoud van initiatieven, projecten en ontwikkelingen.
2. Deze vaardigheden moet men niet alleen zoeken in kennis, procesgang of instrumentarium, maar juist ook in het on(der)bewuste, intuïtieve en improviserende handelen, wat al veelvuldig tot uiting komt in de praktijk van Stadmakers.
3. Over het aanleren van vaardigheden die passen bij gedeelde stadsontwikkeling is inspiratie te halen uit moderne dansimprovisatie.

De improviserende planner

Inspiratie voor nieuwe competenties binnen gedeelde stadsontwikkeling

Gedeelde stadsontwikkeling

“*Delen is hot*”, zo stelt de Plandag 2017. En, vraagt de Plandag 2017 zich vervolgens af, verandert dit ook de “*manier waarop ruimtelijke professionals hun vakmanschap beoefenen*”? Moeten planners “*andere talenten en competenties*” gaan aanspreken? Terechte vragen, want als de deeltrend in onze samenleving één ding tot gevolg heeft, is dat de aansturing van ruimtelijke processen nog onduidelijker en diffuser wordt. Het delen wordt mogelijk door allerhande algoritmes, big en open data en sensoren in de leefomgeving, waardoor sturing pas in real time, op lokaal niveau en door persoonlijk gebruik vorm en inhoud krijgt. Daarnaast zien we in toenemende mate sturing vanuit persoonlijke drijfveren en lokale belangen middels buurt- of dorpscoöperaties, burgerinitiatieven, wijkondernemingen, stadmakers etc..

De traditionele ruimtelijke professional die, ondersteund door technische vaardigheden en gebiedsanalyse, ruimtelijke doelen stelt en deze middels een procesontwerp en procedurele kennis realiseert, wordt zodoende aan twee kanten ingehaald. Enerzijds raakt een deel van zijn/haar expertise vervangen door geautomatiseerde analyses en gedepersonaliseerde algoritmes, anderzijds nemen (vaak niet-professioneel geschoolde) civiele actoren een prominente rol over in ruimtelijke ontwikkeling. Ruimtelijke wordingsprocessen raken daardoor steeds minder gedefinieerd: het aantal actoren dat – bewust en onbewust, nabij of op afstand – een rol speelt in ruimtelijke processen groeit. Sturing op ruimtelijke processen vindt steeds meer in het hier en nu plaats: in “real time” en “actual space”. Actoren stellen doelen, algoritmes worden ontwikkeld, maar de ruimtelijke uitkomst van deze vele en complexe interacties blijft ongewis en onvoorzien.

De vraag is dan ook hoe planners een zinvolle rol kunnen blijven spelen in deze complexe, veranderlijke en hybride wereld? Vanuit theoretisch perspectief wijst men op begrippen als zelforganisatie, co-evolutie, adaptief handelen of actor-relationale benaderingen, of het scheppen van consistentie. Zorgen dat er geen kakofonie van initiatieven, projecten en ruimtelijke interventies ontstaat waar niemand nog wijs uit wordt, maar zorgen dat deze veelvoud aan stemmen opbouwt tot een barokke, ruimtelijke harmonie. Een harmonie waarin verschillende en onafhankelijke initiatieven samenkomen en elkaar versterken zonder hun eigen individualiteit te verliezen (Boonstra, 2015). Maar hoe doet een planner dat, dat “scheppen van consistentie”? Het gevaar van dit soort begrippen is immers dat wanneer ze niet vertaald worden naar hun betekenis voor de dagdagelijkse praktijk van stadsontwikkeling, de bijbehorende “*practices thin on the ground*” blijven (Boelens & De Roo, 2014). Met als gevolg dat planners, ondanks hun bewustzijn van complexiteit en bijgaande theoretisch begrippenkader, in de praktijk terugschieten naar de voor hun bekende “comfort zones” van traditionele plannen en procedures. Zoals regelmatig gebeurt wanneer instrumentarium gericht op het vergroten van flexibiliteit juist leidt tot *meer* rechtsgang en rigiditeit, of wanneer participatie juist uit de weg wordt gegaan *vanwege* de veelheid aan actoren. Het is zodoende niet genoeg om alleen vanuit een theoretisch begrippenkader te kijken naar nieuwe processen van gedeelde stadsontwikkeling. Ook

zullen we op zoek moeten naar vaardigheden die dit op complexiteit gestoelde begrippenkader handen en voeten geven.

In gedeelde stadsontwikkeling komt het handelen in complexiteit al veelvuldig tot uiting. Met name in de praktijk van Stadmakers, waarbij lokale actoren – bewoners, ondernemers, kunstenaars – vaak zonder vooraf beschikbare eigen middelen of vastomlijnde plannen plekken van nieuwe betekenissen voorzien. Een interviewronde langs verschillende Europese Stadmakers over hun vaardigheden, opleidingen en professionele achtergronden geeft een eerste inzicht in hoe hun handelen in complexiteit er uit ziet. Dit artikel vergelijkt hun ervaringen met gangbare vaardigheden in professionele en traditionele planning aan de hand van wordingsprocessen volgens de filosofie van Gilles Deleuze. Op de vraag hoe de vaardigheden van het handelen in complexiteit vervolgens zijn aan te leren, volgt een speculatie geïnspireerd op improvisatietechnieken uit de Moderne Dans.

Wordingsprocessen in een veranderlijke wereld

Wordingsprocessen. Wat zijn dat eigenlijk, en wat wordt er mee bedoeld? De Franse filosoof Gilles Deleuze (1925-1995) onderscheid wordingsprocessen vanuit drie perspectieven, die ook goed op de praktijk van ruimtelijke planning en gedeelde stadsvernieuwing toepasbaar zijn, en die een doorkijk geven op vaardigheden voor gedeelde stadsontwikkeling.

Verandering

Het eerste perspectief op wording omschrijft Deleuze als “molair”, geïnspireerd op de scheikundige concentratiemaat van stoffen, die aanduidt wat de sterkte is van een stof als coherente eenheid. Dit perspectief ziet de dingen “zoals ze zijn”, min of meer onveranderlijk en goed gedefinieerd. Het wordingsproces behelst het ontstaan van de dingen, hun geschiedenis, houdbaarheidsdatum en hun einde. Ofwel *veranderingen* die dermate duidelijk en afgebakend zijn, dat we ze betrekkelijk eenvoudig kunnen waarnemen en meten.

Als planners hebben we veelvuldig met dit perspectief op wording te maken. Denk bijvoorbeeld aan fysiek-ruimtelijke transformaties, veranderingen in ruimtegebruik, maar ook veranderingen van organisatiestructuur, samenwerkingsverbanden, procedures. Of bijvoorbeeld ruimtelijke projecten. Deze worden bedacht, krijgen een naam, een tijdspad en een startdatum, en transformeren stap voor stap naar daadwerkelijke fysiek-ruimtelijke ingrepen. Is de ingreep in zijn totaliteit gerealiseerd en gematerialiseerd, dan is het project ten einde. Dit perspectief op wording speelt zich in het volle bewustzijn af. We beschrijven het wordingsproces in teksten, terugkijkend op een chronologische opeenvolging van gebeurtenissen of vooruitkijkend naar gewenste toekomstige ontwikkelingen. We vangen het in tijdslijnen, overzichten, kaartbeelden en organisatieschema's.

Vaardigheden bij dit perspectief op wording betreffen voornamelijk het hebben van kennis. Kennis over ruimte, ruimtelijke processen, planningsprocedures, etc.. De professionele planner doet deze kennis vóóralles op tijdens zijn opleiding, en ondersteunt en bouwt deze gedurende zijn/haar loopbaan uit middels allerhande studies, onderzoeken, rapportages en verkenningen. Op het eerste oog lijkt dit perspectief op wording dan ook het meest belangrijk en relevant voor planners, met hun aandacht voor plannen, procedures, condities, raamwerken, fysiek-ruimtelijke transformaties etc. In de praktijk van gedeelde stadsvernieuwing geven de geïnterviewde stadmakers inderdaad aan dat kennis over

ruimtelijke processen en architectuur, en zeker ook over financiële en juridische aspecten belangrijk en handig is. Echter, zo geven ze aan, deze kennis is altijd te organiseren en aan te boren indien een proces hier om vraagt (door advies in te winnen, zelfstudie, mensen al dan niet tijdelijk bij het team te laten aansluiten), en vormt daarmee zeker geen *voorwaarde* voor stadmakers. Het scheppen van consistentie zou vanuit dit wordingsperspectief immers weer voornamelijk tot stand komen middels (structuur)plannen en –visies, ruimtelijke regels en procesafspraken. Weinig ruimte voor de beweeglijkheid en het onvoorspelbare van gedeelde stadsontwikkeling.

Interacties

Het tweede perspectief op wording omschrijft Deleuze als “moleculair”, geïnspireerd op de natuurkundige som van atoommassa’s van de afzonderlijke atomen uit wiens interactie een molecuul is opgebouwd. Dit perspectief ziet de dingen niet zoals ze zijn of als afgebakende eenheden, maar op hun wording in volle *interactie* met hun omgeving. De voortdurende vibraties binnen het molecuul hebben immers niet alleen betrekking op de atomen zelf, maar genereren ook een voortdurende impact op hun omgeving, en de atomen, moleculen, hun interacties en vibraties aldaar.

Dit perspectief op wording levert een ander zicht op planning op. In plaats van plekken, processen, organisaties en projecten als op zichzelf staande en afgebakende dingen te zien, worden ze met dit tweede wordingsperspectief vloeibaar en continu. Ze komen tot stand en veranderen in voortdurende interactie met andere plekken, processen en projecten, nemen nieuwe dingen in zich op, laten dingen vallen of sluiten buiten. Aan deze wording zit geen begin of eindpunt, het één gaat over in het andere, oorzaak en gevolg raken met elkaar vervloeid. Men maakt wel degelijk keuzes en afbakeningen, en neemt besluiten op richting, tempo en intentie. Maar daarbij gaat het niet zozeer om de inhoud van het besluit, keuze of afbakening, maar veel meer om het *nemen* ervan, en de beweging, stolling en betekenis die daar dan weer uit voortkomt.

Als planner zijn we voortdurend aan dit perspectief op wording onderhevig, en sturen we voortdurend bij. We herkennen patronen in de buitenwereld, bepalen onze visie en mening daarover, geven richting aan ons handelen. We komen elkaar tegen, delen onze perspectieven, belangen, interesses in onze zoektocht naar trajecten en anderen waarmee we ons kunnen verbinden. Er ontstaan verbanden, allianties, sympathieën en antipathieën uit toevallige samenlopen van omstandigheden of uit bewust politiek handelen. Zo weten planners de betekenis en het gebruik van de ruimte te beïnvloeden. Dit perspectief op wording speelt zich deels in het bewuste af, maar voor een groot deel ook in het on(der)bewuste.

Vaardigheden die hierbij horen zijn goed te trainen. Het betreft immers vooral het “doen” van planning. Professionele planners doen ervaring op met dit handelen tijdens hun opleiding middels ontwerpstudio’s en praktijkopdrachten, en tijdens hun loopbaan in de vorm van praktijk ervaring. Hieruit blijkt dat ruimtelijke planning niet alleen voorbehouden is aan de ruimtelijk geschoolden. Menig medewerker in stadsontwikkeling, projectleiding of gebiedscoördinatie heeft een heel andere academische scholing ontvangen. Dit geldt evenzeer voor de praktijk van gedeelde stadsontwikkeling. De geïnterviewde stadmakers erkennen het belang van ervaring in dit veranderlijke handelen met continue interacties, het opbouwen van relaties, het bespelen van de media, het bedrijven van politiek, het zichzelf opwerpen als tussenpersonen etc.. Menig stadmaker ontleent de vaardigheden om hierin effectief te zijn aan zijn/haar professionele achtergrond (bijvoorbeeld in communicatie, politicologie), en bouwt deze ervaring zelf op in de loop van het leven en hun loopbaan. Echter, het scheppen van

consistentie zou vanuit dit wordingsperspectief slechts het doorlopen van een goed proces met actoren behelzen. En het lijkt erop alsof gedeelde stadsontwikkeling nog om méér vraagt.

Vluchtlijnen

Het derde wordingsproces omschrijft Deleuze als “monadisch”, geïnspireerd op de filosofie van de monad, de altijd bewegende en nooit-kenbare kleinst mogelijke eenheid. Dit perspectief op wording richt zich niet op de tastbare verandering van de dingen zelf, en niet op de interacties tussen de dingen en hun omgeving. In plaats daarvan brengt dit derde perspectief op wording de neigingen, de onbedoelde patronen in onze handelingen en ons leven, de gewoontes die we hebben, de valkuilen waar we steeds weer opnieuw in vallen, het on(der)bewuste en de transformaties die zich op dat niveau afspelen aan het licht. Vluchtlijnen als het ware, die als onzichtbare krachten ons in steeds veranderende richtingen heen en weer trekken.

Het dubbelzinnige van de vluchtlijnen is dat ze zich diep in onze eigen, unieke persoonlijkheid bevinden, en tegelijkertijd meervoudig en generiek zijn, nauwelijks terug te brengen tot een persoonlijke dimensie. Hoe dit in elkaar steekt, is uit te leggen aan de hand van archetypes. We kennen allemaal de Planner, de Politicus, de Ondernemer, de Stadmaker etc., of hebben in ieder geval direct een beeld bij deze archetypes. We delen er mensen, inclusief onszelf, mee in. Tegelijkertijd weten we dat ieder mens meervoudig en veelzijdig is: men is stadmaker, maar *ook* eigenaar van een bureau; docent aan een hogeschool; vader; vriendin; planner; antropoloog; projectleider; onderzoeker; stedeling, noem maar op. Met andere woorden: vluchtlijnen staan op zichzelf, maar hun combinatie en interactie met elkaar maken dat wij “wij” zijn. Of eigenlijk niet “zijn”, maar continue *verworden*. Ook uitspraken als “ik ben geneigd tot onderhandelen”, “om resoluut te zijn in mijn beslissingen”, “ik hou niet van verandering”, “en ik juist wel”... kunnen dergelijke vluchtlijnen zijn. Ze zitten in eerste instantie in ons on(der)bewuste.

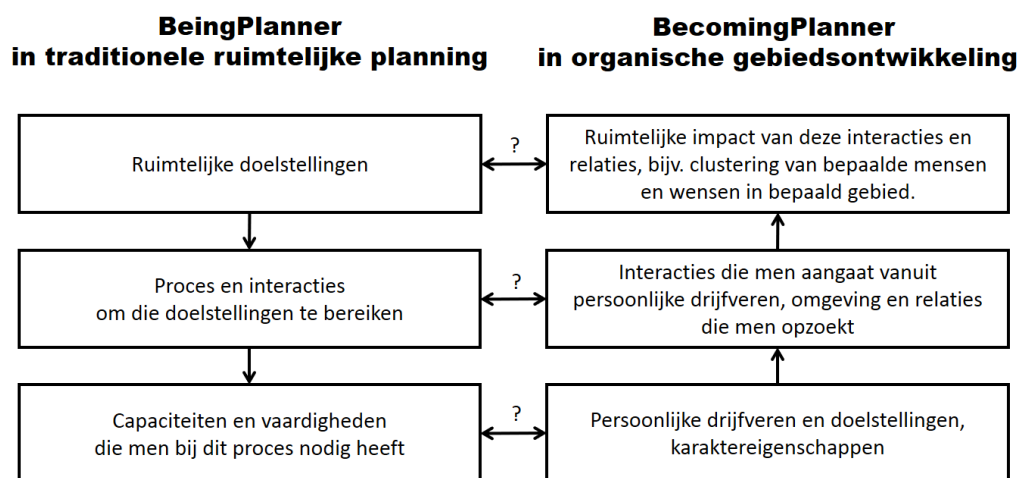
Net als ieder mens, heeft ook de ruimtelijke planner te maken met dergelijke vluchtlijnen. Vaardigheden die bij dit perspectief op wording horen laten zich echter niet gemakkelijk vangen of beschrijven. Ze kennen en erkennen is geen vanzelfsprekendheid. De geïnterviewde stadmakers zijn hier echter wel expliciet in: zij omschrijven hun praktijken van gedeelde stadsvernieuwing als intuïtief, gebaseerd op gevoel, als een voortdurend improviserend handelen dat achteraf moeilijk te rationaliseren is, en laten zich *voornamelijk* laten leiden door persoonlijke drijfveren, neigingen, behoeftes... Juist dit perspectief op wording is daarom interessant in de context van gedeelde stadsontwikkeling en als opening naar het scheppen van consistentie.

Op zoek naar passende vaardigheden

In de traditionele ruimtelijke planning en opleidingen is echter weinig aandacht voor dit derde perspectief op wording. Men start doorgaans bij het eerste perspectief. Voor een bepaald gebied stelt men ruimtelijke (en daarmee samenhangende sociale, economische, duurzaamheids-) doelstellingen op. Hiervoor zijn ruimtelijke analyses, gebiedskennis, en kennis over algemene principes van ruimtelijke ontwikkeling nodig. Vervolgens komt het tweede perspectief op wording in zicht: men ontwerpt een proces en stelt procedures op om doelstellingen te kunnen bereiken, en gaat dit proces van interactie vervolgens ook daadwerkelijk met elkaar aan. Hiervoor zijn procesvaardigheden en

inzicht in (bestuurlijke) procedures nodig. Pas in laatste instantie komt het derde perspectief op wording in beeld, en gaat men aandacht besteden aan persoonlijke vaardigheden, karaktereigenschappen en eventuele persoonlijke doelstellingen en drijfveren. Daarmee is traditionele ruimtelijke planning met name een *professionele* praktijk waarin *geschoolde* en *betaalde* mensen werken vanuit kennis over inhoud en proces.

In gedeelde stadsontwikkeling nemen stadmakers het initiatief. Dit zijn mensen die soms, maar niet noodzakelijkerwijs een professionele achtergrond in ruimtelijke ontwikkeling hebben. Hun persoonlijke doelstellingen en drijfveren, eigen karaktereigenschappen, stijl, vaardigheden en ervaringen zijn leidend – het derde perspectief op wording. Op basis daarvan gaan ze interacties aan – met andere initiatiefnemers, met de professionals vanuit de gemeente en andere stakeholders (woningbouwcorporaties, ontwikkelaars, nutsbedrijven, aannemers, uitvoerders etc.). Hoe deze interacties er precies uitzien is niet van te voren vastgelegd, maar ze ontstaan en groeien vanuit de persoonlijke interacties, en vaak vanuit een ‘klik’ tussen gedreven initiatiefnemers en betrokken professionals – het tweede perspectief op wording. Pas in latere instantie wordt men zich ervan bewust wat de ruimtelijke impact is van de interacties. Men ‘vindt’ de ruimtelijke inrichting gaandeweg, met elkaar. Het eerste perspectief op wording is dus geen doel op zich, maar “ontstaat” en wordt pas gaandeweg zichtbaar. Planning wordt zodoende eerder een cognitieve vaardigheid die ieder mens in zich heeft, verder kan aanleren en leren te beheersen (Portugali, 2011). Door iets te willen bereiken, “wordt” men in gedeelde stadsontwikkeling (soms bijna per ongeluk of onbewust) ruimtelijke planner.

Figuur 1: Het worden in professionele planning en in gedeelde stadsontwikkeling

Willen we het “hoe” van gedeelde stadsontwikkeling en de bijbehorende vaardigheden beter begrijpen, dan zullen we ons dus ook op dat derde perspectief van wording gaan richten. Omdat bewustzijn van de vluchlijnen die in gedeelde stadsontwikkeling aanwezig zijn, de kans vergroot dat de betrokkenen in staat zijn om betekenisvolle relaties en interacties aan te gaan – die aansluiten op de vluchlijnen maar die een moleculair wordingsproces mogelijk maken. Om uiteindelijk tot een gewenste fysiek-ruimtelijke verandering te komen volgens een molair wordingsproces. Ontbreekt dit bewustzijn, dan sluipt er in ieder initiatief het gevaar dat men – onbewust – alleen op eigen karakter en voorkeuren vaart, daardoor minder effectief is, of zelfs ongewenste ruimtelijke uitkomsten als segregatie, sociaal-ruimtelijke bubbels en exclusie genereert. Vanuit betrokken actoren ontstaat het gevaar dat men –

opnieuw zonder dat daar bewuste keuzes aan ten grondslag liggen – het ene initiatief meer van harte ondersteund wordt dan het andere, met exclusie als onbedoeld gevolg.

Vluchtlijnen, en het benoemen ervan, maken immers zichtbaar welke betekenissen en neigingen er zijn waaraan men voorheen nog geen aandacht besteedde. Door ze te onderzoeken en te benoemen kan dit on(der)bewuste groeien tot een sterke en unieke ontwikkelkracht. Dit bewustzijn kan er vervolgens aan bijdragen dat we inzien welke “anderen” we graag opzoeken, welke voorkeuren we hebben etc.. Vervolgens kunnen we daar gericht naar handelen *en* in differentiëren, om zo ons werk als planner of stadmaker effectiever te laten zijn. Het benoemen en bewust worden van de vluchtlijnen kan er dus voor zorgen dat men gericht consistentie en synchroniciteit met anderen opzoekt en aangaat.

Consistentie, niet in de zin van samensmelting en gelijkheid, maar als het aangaan van affect tussen personen of initiatieven. Affect als een gevoelde verandering na een ontmoeting of interactie met een ander (Deleuze, 1994; Parr, 2011; Deleuze & Guattari, 1994). Dit affect kan op verschillende manieren zijn uitwerking krijgen. Een ontmoeting kan leiden tot een toename van kracht van de een ten koste van de andere (denk aan eten, slavernij). Een ontmoeting kan leiden tot een afname van kracht voor beiden (een wederzijdse destructie). En een ontmoeting kan leiden tot een toename van kracht voor beiden. In dat laatste geval spreken Deleuze & Guattari (1994) van het ontstaan van consistentie. Consistentie dus als een ruimtelijke harmonie waarin een veelvoud van verschillende en onafhankelijke initiatieven samenkomen en elkaar versterken – zonder hun eigen individualiteit te verliezen (cf. Kwa, 2002).

Vaardigheden voor gedeelde stadsontwikkeling komen dus niet alleen voort uit nieuwe (methoden van) procesvoering, (wettelijk) instrumentarium of kennis over bijvoorbeeld financiering, maar juist ook uit dat zeer bepalende, maar grotendeels onzichtbare on(der)bewuste. Bewustzijn van uniciteit, verschil en variatie, in combinatie met de vaardigheid om een complexe dans met anderen aan te gaan (Teisman & Edelenbos, 2011). Intuïtief, adaptief en improviserend handelen speelt daarbij een grote rol.

Inspiratie uit dansimprovisatie

Maar hoe zijn dergelijke vaardigheden aan te leren? Een eerste speculatie daarover volgt hieronder, geïnspireerd op improvisatietechnieken uit de Moderne Dans.

De vergelijking tussen stadsontwikkeling en dans is geen onontgonnen terrein... Menig stedelijk denker heeft al eens parallellen benoemd tussen bewegende lichamen en de manier waarop ruimte(gebruik) zich vormt zonder vooropgezette ruimtelijke plannen of formele afspraken tussen professionals. Jane Jacobs gebruikte de term “Ballet of the Sidewalks” om te beschrijven hoe stedelijkheid tot stand komt door het samenspel van individuen en ensembles die in een continue improvisatie op elkaar reageren en voortbouwen. Niet de van te voren vastgestelde en uniforme regels over gebruik, maar juist een zich altijd transformerende ordelijkheid vormt volgens Jacobs de stad (Jacobs, 1961). Ook filosofe Elizabeth E. Grosz beschrijft hoe lichamen en de fysieke omgeving allerhande (tijdelijke) assemblages en interacties met elkaar aangaan die het stedelijk landschap transformeren – en hoe het menselijk lichaam op zijn beurt weer wordt getransformeerd door datzelfde stedelijke landschap (Grosz, 1992). Filosofe Gail Weiss gaat nog een stap verder door te beschrijven

hoe de *stijl* waarmee ieder individueel menselijk lichaam zich door de ruimte beweegt deze ruimte samenbindt en betekenis geeft (Weiss, 2005).

Daarnaast lijkt er in de Moderne Dans sprake te zijn van een trend die ook in hedendaagse vormen van stadsontwikkeling te vinden is. De Moderne Dans ontstond begin Twintigste Eeuw uit experimenten die zich afzetten tegen het klassieke ballet waarbij perfectie en discipline de opperste idealen waren. Grondlegger Isadora Duncan zocht haar inspiratie uit de vloeiende bewegingen van vogels, dieren, de wind, golven, en de traditionele dansvormen van mensen uit primitieve en agrarische samenlevingen. Uit een veelvoud van opeenvolgende experimenten ontstonden verschillende scholen en stijlen met ieder hun eigen bewegingsrepertoire en techniek. Denk aan de expressionistische dans van Graham, de bewegingsleer van Laban en het meer postmoderne werk van Cunningham dat er – net als Laban – vanuit ging dat iedere beweging in potentie dans is, en ieder individu in potentie een danser. Tegenwoordig mixen choreografen de bewegingen en technieken uit de (Post)Moderne dans volop met andere stijlen, zoals jazz, hiphop, klassieke ballet, yoga, pilates etc. Daarnaast is er een trend gaande om in toenemende mate gebruik te maken van niet-professionele dansers. Er zijn choreografen die met een mix van professionals en amateurs werken, zoals Olivier Dubois (*Les Mémoires d'un Seigneur* ou *l'Homme Disparu*) en Sharon Fridman (*Caída Libre*), en choreografen die zelfs geheel en al met amateurdansers werken, zoals Ives Thuwis (*Melancholia*), Jan Martens (*The Common People*) en Nicole Beutler (*Liefdesverklaring*). Waar volgens deze choreografen de verfijnde lichaamsbeheersing van de professional een kloof tussen het publiek en de performance creëert, brengen de ongetrainde (van de straat of uit het publiek geplukte) lichamen van de amateurdansers directheid, intuïtie en authenticiteit naar de performance. Ook maken vastgelegde choreografieën steeds vaker plaats voor performances gebaseerd op slechts enkele organisatie-parameters, waarbinnen dansers zowel gecontroleerde en onbewuste, en individuele en collectieve bewegingen tot een divers *en* harmonieus geheel weten te brengen. Juist deze trend lijkt op gedeelde stadsontwikkeling waarin particulier initiatief, wijkcoöperaties, stadmakers etc. een grote rol spelen.

Door de hele experimentele geschiedenis van de Moderne Dans is improvisatie zeer belangrijke – het steeds opnieuw herontdekken van de mogelijkheden van het eigen lichaam en het onverwachte samenspel dat ontstaat wanneer deze dansende lichamen interacties met elkaar aangaan. Drie begrippen werpen licht op hoe men in Moderne Dansers de vaardigheid tot improviseren bijbrengt.

Duncan vond inspiratie bij de beeldhouwkunst van oude Grieken, die in haar ogen de natuurlijk beweging van de mens tot kunstvorm verheven hadden. Duncan en haar dansers bootsen de houdingen van Griekse beelden veelvuldig na, waarbij men niet zozeer zocht naar de perfecte representatie van die houdingen, maar juist naar manieren waarop men die houdingen eigen kon maken, emotioneel kon belichamen en bezielen. “Embodiment” noemde men dat: houdingen en bewegingen die men in de omgeving aantrof onderzoeken, ter discussie stellen en daarmee transformeren. Ofwel, het eigen maken van de impulsen uit de omgeving en daar een empathische en transformationele relatie mee aangaan. Deze empathische en transformationele relaties ontstonden doordat in het nabootsen het eigen innerlijke gevoel en de subjectieve beweging van ieder individu leidend moesten zijn. In de klaslokalen van de Vrije Dans bevonden zich dan ook geen spiegels, en de dansers werden aangemoedigd om met ogen dicht te bewegen. Dans moest vorm krijgen door lichamelijke en subjectieve gewaarwordingen, en niet middels een vaststaand bewegingsideaal of norm. Hiervoor moesten dansers een zesde zintuig leren inzetten waarbij ze hun eigen intuïtie in te zetten als een bron

voor innovatie leerden inzetten. Het vinden van en vasthouden aan de eigen, authentieke subjectieve perceptie en stijl. “Kinesthesia” noemde men dat (Sirotkina & Smith, 2016).

Door de diversiteit aan dansers en het samenspel van embodiment en kinestesia krijgt collectieve dans geenszins het karakter van een “unison” of “corps de ballet” (waarin alle dansers exact dezelfde bewegingen maken op hetzelfde moment). De groepsdans bestaat juist uit een veelvoud aan interpretaties en persoonlijkheden die toch met elkaar in harmonie lijken. Geen van te voren door choreografie vastgestelde harmonie, maar één die continue verandert, transformeert middels een open, democratische en non-hiërarchisch proces. Met slechts enkele parameters als uitgangspunt (de ruimte, het aantal deelnemers etc.) en door het meebrengen van subjectiviteit en interpretatie komen er nieuwe, collectieve bewegingen tot stand die anders onvoorzien waren gebleven, en die op zichzelf weer nieuwe vrijheden en mogelijkheden genereren. Daarbij dienen de dansers wel de vaardigheid te hebben om naar elkaars bewegingen te luisteren en daarop af te stemmen. Het ritme en de harmonie in de groep ontstaan immers niet door het simpelweg kopiëren van elkaars bewegingen, maar door “attunement” – de dansers zorgen ervoor dat hun individuele bewegingen in continue co-evolutie zijn met de veranderende bewegingen in de omgeving. Cruciaal bij deze attunement is de ademhaling. Juist door ademhaling – ondersteund door muziek – vloeien omgeving en lichaam in elkaar over en worden de dansers zich verhoogd bewust van het samenspel tussen zichzelf en hun transformerende omgeving. Door attunement zijn de dansers in staat om hun individuele bewegingen te laten co-evolueren met elkaar tot een divers en veranderende groepsharmonie.

Conclusies

De afstand tussen de disciplines moderne dans, choreografie en stadsontwikkeling is momenteel nog groot, en de aandacht voor het onbewust handelen in gedeelde stadsontwikkeling klein. Met dit paper wil ik beargumenteren waarom dit veld wel degelijk aandacht verdient. Begrippen als kinesthesia (het vinden van en vasthouden aan je eigen, authentieke subjectieve perceptie en stijl), embodiment (het eigen maken van de impulsen uit je omgeving en daar een empathische relatie mee aangaan) en attunement (het laten co-evolueren van individuele bewegingen tot een divers en veranderende groepsharmonie) geven immers een veel rijkere dimensie aan het jargon van “adaptief handelen” of een theoretisch concept als “consistentie”. Wellicht kan juist de Moderne Dans, in al zijn ontwikkelingen en vormen, zodoende een nieuw en rijk perspectief bieden op de vaardigheden en capaciteiten die men in hedendaagse vormen van gedeelde stadsontwikkeling nodig lijkt te hebben...

Daarmee is dit paper geen pleidooi voor het afschaffen van planingsonderwijs gericht op het eerste en tweede perspectief op wording, geenszins. De lagen hebben elkaar immers nodig. Alleen richten op de vluchtlijnen en de improviserende, intuïtieve en adaptieve vaardigheden die daarbij horen zou net zo zinloos zijn als het volledig eraan voorbij gaan. Juist door de verschillende wordingsperspectieven aan elkaar te verbinden is men in staat om betekenisvolle relaties en interacties met elkaar aan te gaan, die uiteindelijk leiden tot een gewenste ruimtelijke ontwikkeling. Juist het heen en weer bewegen en schakelen tussen alle drie de wordingsperspectieven en vaardigheden die daarbij horen, kan gedeelde stadsontwikkeling succesvol laten zijn. Dit paper is daarmee wel een pleidooi voor meer aandacht voor het derde perspectief op wording, en vaardigheden die voorbij gaan aan ruimtelijke, technische en proces-expertise. Om de vaardigheden in het derde wordingsperspectief beter te leren kennen en te

ontdekken hoe deze te versterken zijn, is echter nog veel aanvullend onderzoek nodig. Universiteit Gent (AMRP) start hier binnenkort een meerjarig onderzoek naar, en zoekt daarbij naar partners.

Referenties

- Boelens, L. & De Roo, G. (2014), Planning of undefined becoming: First encounters of planners beyond the plan, *Planning Theory*, 15 (1), 42-67
- Deleuze, G. (1994), *Difference and Repetition*, London, Continuum
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1994), *What is Philosophy?*, London/New York, Verso
- Manning, E. & Massumi, B. (2014), *Thought in the Act – Passages in the Ecology of Experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis/London
- Parr, A. (ed.) (2011), *The Deleuzian Dictionary Revised Edition*, Edinburgh University Press, Edinburgh
- Portugali, J. (2011), *Complexity, Cognition and the City*, Heidelberg, Springer
- Kwa, C. (2002), Romantic and Baroque Conceptions of Complex Wholes in the Sciences. In: J. Law & A. Mol (eds.), *Complexities – Social Studies of Knowledge Practices*, Durham, London, Duke University Press., 23-52
- Teisman, G.R. & Edelenbos, J. (2011). Towards a perspective of system synchronization in water governance: a synthesis of empirical lessons and complexity theories, *International Review of Administrative Sciences*, 77 (1), 101-118
- Jacobs, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, New York
- Grosz, E.A. (1992), Bodies/ Cities, In: Colomina, B. (ed.), *Sexuality and Space*, Princeton Architectural Press, pp. 241-254.
- Weiss, G. (2005), Urban Flesh, *Philosophy Today*, 49 (Supplement):116-127
- Sirotkina, I. & Smith, R. (2016), The Sixth Sense of the Avand-garde: dance, kinaesthesia and the arts in revolutionary Russia.
- Boonstra, B. (2015), *Planning Strategies in an Age of Active Citizenship: A Post-structuralist Agenda for Self-organization in Planning*, PhD Thesis, InPlanning, Groningen